

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Ірина Акименко

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРНІГІВСЬКОГО СВЯТО-ТРОЇЦЬКО-ІЛЛІНСЬКОГО МОНАСТІРЯ

(кінець XVII - XVIII ст.)

Монастирі Лівобережної України у XVII ст. були не тільки осередками культурного розвитку та просвітництва, а й великими землевласниками та володарями заводів, фабрик, промислів.

Монастирські господарства у кінці XVII - XVIII ст. стрімко розвивалися, що в свою чергу дало можливість розглядати їх як окремі об'єкти господарської діяльності.

Сільське господарство, промисловий розвиток, торгівля православних обителів Лівобережжя були розвинуті набагато краще, ніж господарства світських землевласників. Чернігівський Свято-Троїцько-Іллінський монастир був одним із таких зразків.

З другої половини XVII ст. в Іллінському монастирі (до 1695 р. - цього року освячено Троїцький собор - монастир дістає назву Свято-Троїцько-Іллінський) починає закладатися основа власності вже Свято-Троїцько-Іллінського монастиря. На початку 60-х р. XVII ст. настоятель обителі ігумен Зосима Тишевич отримує у дар від царя Олексія Михайловича та гетьмана Івана Самойловича земельні та інші володіння. Царські грамоти 1661 р., 1667 р., 1676 р. та гетьманські універсали закріплюють права на їх надання. Олексій Михайлович у 1661 р. засвідчив, що "... подданных Черниговского Ильинского монастыря игумена Зосиму з братиею, что нынешнем в 1661 г. били челом нам великому государю они игумен з братиею, владеют де они по гетманским и полковничьим привилеям озером Кривым над рекою Десною да перевозом на той же реке, да селом Киенкою да Зайцами, да мельницею и деревенькою Белоусом за рекою, да лугами на Плехове да на Росомачем поле пустошами и полями, да островом Качичами, да слободкою Кучиновкою и в той слободке мельницею, да скарбовщиною да дубровою, Мостичами да на р. Белоусе мельницею Гуциным и положили на те села и деревни и на мельницы гетманские и полковничьи правила за руками... По государственной милости Черниговский Ильинский монастырь игумена Зосима з братиею и те, кто в том монастыре иные игумены и братья будут селами и деревнями с угодьями, с озерами и с мельницами, и с лесами, и санными покосами и со всяким угодьями выше сего описанными по гетманским и полковничьим привилеям владеть и доходы всяки имеют..."²¹.

У 1667 р. цар ще однією грамотою закріпив уже надані маєтності та надав нові "... пожаловали мы Великий Государь в Ильинский монастырь Киенку да деревню Зайцы да деревню Богородовку, деревню Назаровку. А до сего тим селом и деревнями владели Черниговский монастырь Доминиканы..."²². Того ж року до обителів відійшли села Синявка, Городище, Бреч, Тур'я та належні до них землі³.

У 1672 р. гетьман Лівобережної України Іван Самойлович своїм універсалом

для підтримки монастиря виділяє йому нові маєтності, залишаючи ті, що були даровані царем. Але на прохання ігумена Зосими володіння надаються двома універсалами (датовані одним роком - 1672) - один закріплює право монастиря на села Яриловичі з руднями, Кучиновку, Білоус Старий, перевози через р. Десну під с. Количівка; другий - на млини на старій греблі під палацом на р. Стрижень (куплений на гроші монастиря), на р. Убедь, на греблі Масалаєвській, на р. Білоус та полі Росомачино.⁴ Царська грамота великого государя Олексія Михайловича 1676 р. остаточно закріпила всі землі за Чернігівським Іллінським монастирем.

Після смерті ігумена Зосими територія та володіння православного монастиря розширюються. У 1688 р. царською грамотою Іоанна та Петра Олексійовичів ігумену Каллісту та його братії надавалося право користуватися всіма тими маєтностями, які були надані ще за часів правління царя Олексія Михайловича.

Гетьман Малоросії Іван Скоропадський дбав про благоустрій та власність православних монастирів, тому не забував надавати їм нові землі. Так, у 1709 р. універсалом гетьмана за Чернігівським Свято-Троїцько-Іллінським монастирем закріплено користування селами Перелюб, Прибинь, Селище, селищами Білощицька, Єлин з озерами, Пізнопали з озерами. У 1714 р. у власність обителі гетьманським універсалом передано с. Янівку з хутором та двором, дьогтярну повинність з Пуші Перелюбської.⁵ Пізніше гетьман Данило Апостол відбере у села Синявку, Городище та роздасть іншим монастирям. Імператриця Єлизавета поверне всі відібрані землі і закріпить їх у довічне володіння. Крім наданих володінь царями та гетьманами, маєтності обителі поповнювались землями, які дарували приватні особи (за духівництвами) та купував сам монастир (за уступчими та купчими записами).

Враховуючи всі об'єкти сільськогосподарського напрямку, власність Чернігівського Свято-Троїцько-Іллінського монастиря на 1786 р. (указ імператриці Катерини II про секуляризацію монастирських володінь Лівобережної України) становила: орні землі - 384 четвртини посівів; сінокосу - на 5350 копиць; 23 городи, 26 гаїв, 16 озер, 20 млинів.

Щодо поселень, то монастирю належали: у сотні полкової: с. Количівка - 22 двори, с. Яновка - 4; в сотні Слабинській: с. Андріївка - 38; в сотні Ройській: с. Яриловичі Нові - 58, с. Старі Яриловичі - 9, с. Горностаївка - 20, с. Хуторне - 18, с. Пізнопали - 15, с. Киселівка - 7, с. Саделювка - 6; в сотні Білоуській: с. Білоус Старий - 13, с. Гушин - 6; в сотні Любецькій: с. Петруши - 31, с. Грабов - 16, с. Убежичі - 15, с. Злеєво - 3; в сотні Седневській: с. Кучиновка - 61, с. Носові Млини - 21, с. Гвоздиківка - 28; в сотні Киселівській: с. Перелюб - 60, с. Єлин - 26, с. Прибинка - 21, с. Білоуська - 25, с. Рябцевська - 19 дворів. Усього 542 двори.

У розпорядженні обителі було 4872 посполитих особи чоловічої статі та 4152 - жіночої.⁶

На полях монастирських вотчин та господарств у великій кількості сіяли зернові культури: пшеницю, жито, овес, ячмінь, просо, з бобових - горох та спаржу. У садах як самого монастиря, так і в належних йому землях вирощували яблука, груші (гливи або бергамот), вишні, черешні, сливи, чорносливи, смородину різну, барбарис, агрус, малину, грецькі горіхи, виноград (який не завжди дозрівав). На городах же сіяли та садили капусту, буряки, огірки, цибулю, часник, моркву, салат, боби турецькі та прості, картоплю, земляні яблука або волоську ріпу, кукурудзу, дині, кавуни та гарбузи.⁷ Крім городництва, в монастирських господарствах було поширено скотарство, птахівництво, конярство, вівчарство, про що свідчить наявність спеціальних будівель для худоби - кошар, конюшень, хлівів як на території монастиря, так і поза його межами. Значні прибутки давали бджільництво та рибальство (ставкаве та річкове.) Щодо зайнятості в цих великих господарствах, то, крім монастирських селян, на території обителі справами займалося чернецтво, в маєтностях - маєтне духівництво.

Чільне місце у господарській практиці Чернігівського Свято-Троїцько-Іллінського монастиря посідало промислове виробництво. Найпоширенішими були у монастирських вотчинах такі промисли, як пивоваріння та винокуріння, про що свідчить наявність 14 винокурінних, пивоваренного, 2 солодових заводів на території Чернігівського та Городницького (Городнянського) повітів. Сировини для виробництва було достатньо, в основному використовували жито, ячмінь, пшеницю, гречку. А розвинута система шинкарства давала можливість збуту продукції. Отримувани від торгівлі прибутки йшли на внутрішні потреби обителі.

Густа річкова мережа Чернігівщини давала можливість монастирям епархії займатися прибутковим млинарством. З трьох видів млинів: водяних, вітрових,

лодейних (ті, що працювали на човнах) по монастирях більш розповсюдженими були водяні та вітрові. Чернігівський Свято-Троїцько-Іллінський мав у своєму розпорядженні млини на ріках р. Білоус, Десна, Стрижень, Убель, вітряки біля с. Яновка, Кучиновка, Зайці та інші (всього 30 млинів).

Крім млинарства та гуральництва, прибутковими для монастиря були рудні, лісопилні. Найвність на території монастирських володінь лісів та великих запасів болотних руд дала можливість побудувати 3 лісопилних заводи, мати у господарстві рудницький промисел та 2 залізних заводи. На всіх промислах використовувалась тільки наймана праця, тим більше, що монахи інколи здавали в оренду рудні, а платню отримували залізом або грошима.

Деякі промислові виробництва, що належали до Чернігівського Свято-Троїцько-Іллінського монастиря, працювали тільки на потреби обителі та її вотчин. Відомі 2 залізні заводи (один - на р. Вир, виробляв в рік заліза 70 пудів, другий - на р. Немильня, в рік випускав 100 пудів), продукцію виробляли тільки для потреб єпархії, випускати більше не було можливості. Так, у 1735 р. князь Шаховський у листі до архієпископа Іларіона прохав, щоб той "... приказал троицкому архи-мандриту выслать в войсковую артиллерию причитающееся количество железа из Яриловичкой рудне...", на що той відповів: "... монастырь доселе никогда не доставлял железа в артиллерию. На Яриловичкой рудне не выделяется железа столько, сколько нужно для монастыря. Если же выставляют железо в артиллерию, то для монастыря загода будет убыток и его придется закрыть"⁸. Також у монастиря був свій цегельний завод, де виробляли цеглу тільки для монастирських будівель. Трудилися на ньому в основному селяни. На внутрішні потреби Чернігівської Свято-Троїцько-Іллінської обителі працювали гуга на р.Окильня (побудована у 1743 р., Городницький повіт), яка виробляла в рік до 1000 кіп простого віконного скла та різного посуду, і паперня, де виготовляли для потреб монастирської друкарні до 300 стоп простого сірого паперу.⁹ До власності монастиря належали також 3 сукновальні заводи.

У такому стані маєності Чернігівського Свято-Троїцько-Іллінського монастиря проіснували до 1786 р. За наказом імператриці Катерини II наказано було "...Троицко-Ильинский черниговский монастырь обратитъ для помещения университета, в сем городе учреждаемого. Имения с крестьянами, принадлежащие этому монастырю, тогда же поступали в казенное ведомство, монастырские церкви и другие здания по описи переданы гражданскому начальству, а типографию при монастыре велено поместить в архиерейский дом..."¹⁰ Крім того, згідно з указом Священного Синоду від 23.06.1787 р. у монастиря забрано села Гушин та Жовинка та віддано приходу градської Покровської церкви.¹¹

Як бачимо, монастирські вотчини, промислове виробництво та господарство самої Чернігівської Свято-Троїцько-Іллінської обителі мали високий для того часу (кінець XVII - XVIII ст.) рівень розвитку. Як стверджують українські історики О. Крижанівський, С. Плохій, сільське господарство та промисли в маєностях православних монастирів Лівобережжя були чітко організовані. За своїм розвитком вони прирівнювались, а інколи навіть перевищували рівень світських натуральних господарств.¹²

Джерела та література:

1. Филарет. Троицкий монастырь (Из описания Черниговской епархии. Кн. 2-ая, 1873 г.) // Календарь Черниговской епархии на 1891 г. - Чернигов, 1890. - С. 181-182.
2. Там само. - С. 182.
3. Там само. - С. 183.
4. Там само. - С. 195.
5. Ефимов А. Свято-Троицко-Ильинский монастырь, ныне Троицко-Архиерейский Дом. Его прошлое и современное состояние (1069-1911) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. - 1 февраля. - 1911. - (часть неоф.). - К № 3. - С. 74-76.
6. Там само. - С. 72.
7. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание... - К., 1851. - С. 304.
8. Филарет. Троицкий монастырь. (Из описания Черниговской епархии. Кн. 2-ая, 1873 г.) // Календарь Черниговской епархии на 1891 г. - Чернигов, 1890. - С. 151.
9. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание...-К., 1851. - С. 304, 328-329.
10. Филарет. Троицкий монастырь (Из описания Черниговской епархии. Кн. 2-ая, 1873 г.) // Календарь Черниговской епархии на 1891 г. - Чернигов, 1890. - С. 152.
11. Там само. - С. 153.
12. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні. - Кн. 3 (кінець XVI-середина XIX ст.). - К., 1994. - С. 176-177.